

MOLNÁR-TAMUS VIKTÓRIA

A néprajzi fotó mint reprezentáció

Berek Sándor: Néprajzi cigány fotográfiák a debreceni Déri Múzeumban
Romológiai Füzetek 3.

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2019.

71 oldal

A szerző a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Romológia Tanszékének főiskolai docense. A könyv témájának szakavatott ismerője és oktatója hosszú évek óta. A bölcsészettudományok területén néprajz és kulturális antropológiai tudományokban szerzett tudományos fokozatot a cigány/roma identitás és a cigány reprezentációk néprajzi vonatkozásai témában. Kutatásainak központi hipotézise szerint Magyarországon a cigány etnikai alcsoportok közös identitásának formálódásában a néprajzi diszciplínának programszerűen és a kulturális gyakorlatban is döntő szerepe volt. Így irányult a figyelme annak a vizsgálatára, hogy a néprajzi diszciplínára milyen cigány/roma reprezentációk voltak jellemzőek, valamint arra, hogy a cigány/roma identitásnak milyen néprajzi vonatkozásai, összetevői vannak. Kutatási területei az identitáskonstrukciók és a reprezentációk, a néprajzi és a kulturális antropológiai diskurzusok, a cigány/roma identitás és a cigány/roma reprezentációk diskurzusrendszere.

Az *Előszóból* megtudjuk, hogy a DRHE Romológiai Füzetek kiadványsozolatának harmadik darabját tartja kezében az olvasó, amely mind a teológiai, mind a világi szakok hallgatói számára ajánlott, hasznos és érdekes segédanyag.

A *Bevezetés* szerint a kötet szövege tanulmány formájában már megjelent korábban az *Ethnographia* folyóiratban, a könyv annak átdolgozott változata, és arra tesz kísérletet, hogy közelebb hozza az olvasókat a hazai cigány/roma világhoz, a felhasznált forrásokon keresztül láthatóvá tegye életük egy-egy részletét, pillanatát. Ebben a Déri Múzeum fotográfiai gyűjtemé-

nyeinek közel egy évszázadot felölelő anyaga segít, ami elsősorban a hajdúsági, bihari és szatmári cigányság mindennapjait örökíti meg a 20. század 50-es és 60-as éveiből. Előbb a néprajzi fotográfiák fogalmát, lényegét írja le, majd a Déri Múzeum cigányokkal/romákkal kapcsolatos néprajzi gyűjteményeit mutatja be, a néprajzi forrásokat térben és időben, illetve tematikus rendszerben öt fejezetben. A szövegben 20 kép kapott helyet.

Az első fejezet a cigányokról készült néprajzi fotográfiák értelmezésének lehetőségeit és kereteit tárgyalja, feltárva annak problémáit, melyek elsősorban a fotográfiák többszörösen kódolt jellegéből származnak. A magyarországi néprajzi, illetve cigány fotográfiákkal, képzőművészeti ábrázolásokkal kapcsolatos megjelenítési módok rekonstruálására Szuhay Péter, valamint Szöllőssy Ágnes és Kovács Éva vállalkoztak. Ebből adódóan előbbi tipológiája inkább a néprajzi, ikonográfiai párhuzamok bemutatását teszi lehetővé, míg az utóbbiak értelmezései főleg a képzőművészeti alkotásokra érvényesek. A fényképek forrásként történő felhasználása többféleképpen értelmezhető, ennek következtében a Déri Múzeum néprajzi cigány fotográfiáinak a kiadványban történő értelmezése a fényképek etnográfiai jellegű olvasatát adja.

A néprajzi fényképezés hazai történetében Fejős Zoltán különböztette meg a néprajzi diszciplína kialakulását megelőző és követő korszakot. Szerinte a néprajzi fotográfiák értelmezésének nehézségei összefüggenek a fotografálás és magának a fotográfiának a mibenlétével is, így nem mindig lehet a kutató szándékainak megfelelő, zárt diszciplináris jelentésmezőt kialakítani. A fotográfiák empirikus elemzése során felmerülő szempontok és nehézségek érzékeltetésére több elképzelést is részletesen bemutat a szerző, így Gayer Zoltán, Annette Kuhn, Szalma Anna-Mária, Vilém Flusser és Jonathan Crary elméleteit.

A második fejezet a cigány vizuális reprezentációk gyűjteményes rendszerét ismerteti a Déri Múzeumban, melynek különböző gyűjteményeiben fellelhető, cigányokra vonatkozó képi forrásainak többsége néprajzi cigány fotográfia. A Néprajzi Gyűjteményen kívül a Képzőművészeti és a Történeti Gyűjteményben található még cigányokkal kapcsolatos néprajzi fotóanyag. A fejezetben található 1. táblázat összefoglalóan mutatja be a múzeum cigány/roma vizuális reprezentációinak gyűjteményes rendszerét.

A harmadik rész a néprajzi cigány vizuális reprezentációk térbeli rendszerét írja le. A Déri Múzeum néprajzi fotográfiáinak száma pontosan nem határozható meg. Az Archív Fotótár viszonylag kevés, míg a Fotótár közel 28.400 néprajzi felvételt őriz. Ebből 228 fénykép néprajzi, cigányokról készült fotó. Ez tartalmazza azokat a fotográfiákat is, melyeknek csak az adatleírásai maradtak fenn. A legtöbb esetben ismert a fotográfus, a keletkezés éve és helye. A 2. táblázat felvonultatja azokat a településeket, ahol ezek a fotók készültek (a lakóhelyet is, amennyiben ez különbözik a helyszíntől), keletkezési idejüket és az archívum fotográfiáinak, valamint a néprajzi cigány vizuális reprezentációk számát. (Az összeállításban 20 fotográfiai helyszín fordul elő, köztük pl. Debrecen-Haláp, Hajdúhadház, Nádudvar, Pocsaj, Rozsály és Vértes.)

A negyedik egység a néprajzi cigány vizuális reprezentációk időbeli rendszeréről megállapítja, hogy az 1950-es éveket megelőzően nem volt a múzeumban a cigányokról rendszeres fotográfiai gyűjtés. Összesen 11 fénykép kapcsolható a korszak fotográfusaihoz, Kuzmann Leóhoz, Perczel Miklóshoz, Zoltai Lajoshoz, Haranghy Györgyhöz, Ecsedi Istvánhoz és Lükő Gáborhoz.

Az 1950-es évek elején elkezdődött korszaknak több periódusa is elkülöníthető. Az első 1950–51, ekkor 54 fotó készült; a második, átmeneti időszak 1955–57-ig tartott – úgy, hogy 1951 és 1955 között egyetlen kép sem készült. A tényleges dokumentációs szakasz 1957–59 közé tehető, ekkor főleg Béres András készített képeket; s a negyedik periódus egy Halápon készült hosszabb sorozatnak feleltethető meg 1960-ban (46 fotográfia Béres András és Faragó István munkája). Az ötödik nagyobb időbeli egységben több sorozat született: 1961, Rozsály; 1962, Komádi, Pocsaj, Nagyléta; majd az 1964-ben Fülöpön, 1965-ben Hortobágyon és Nádudvaron, illetve az 1966-ban Debrecenben készült képek sorolhatók ide.

Ezek után következik a *Vándorcigányok a Nyírségből* című, Béres András, Iváncsics Nándor és Faragó István által 1960-ban készített kutatási jelentés részletesebb bemutatása – ehhez készült a negyedik periódus képanyaga Debrecen-Halápon. Ennek a fotográfiákkal dokumentált néprajzi kutatásnak a tudományos célja a vándorcigányok életmódjának és az ún. primitív népekkel való párhuzamoknak a tanulmányozása volt.

A megfigyelt közösség tagjai azonban nem voltak vándorcigányok, csupán egy munkafeladatra szerződött alkalmi csoportosulásról volt szó, így az életvitelük nem volt azonos az életmódjukkal, továbbá a primitív népekkel való párhuzamok sem bizonyítottak.

Az ötödik fejezet *A néprajzi cigány vizuális reprezentációk tematikus rendszere* címet viseli, és itt következik azoknak a fényképeknek a jellemzése, melyek a Déri Múzeum Képzőművészeti és Történeti Gyűjteményében találhatóak. Előbbi kollekció darabjai annak műtárgyairól készültek, és elsősorban nem a néprajzi, hanem a képzőművészeti értelmezés keretei közé tartoznak (ld. részletesen Szöllősy Ágnes és Kovács Éva műveit).

A Történeti Gyűjtemény fotografiai anyagának egy része a *Vasárnapi Újságban* 1862–65 között megjelent, cigányokat ábrázoló rajzok fénymásolata. Ezek képzőművészeti alkotások, de egyben néprajzi források is. Erről tanúskodnak az újság hozzájuk fűzött narratívái. Többségük szerzője Jankó János. Szintén nem sorolta be a szerző a tematikus rendszerbe a Helytörténeti, az Iparművészeti, az Irodalmi, a Legújabb kori, illetve a Numizmatikai Gyűjtemény cigányokkal kapcsolatos fotografiai emlékeit. A néprajzi fotográfia sajátos képi reprezentáció, a múzeumban viszont más képek is előfordulnak, amelyek a múzeumi fényképek külön csoportjába tartoznak.

Az ötödik fejezet három alfejezetre oszlik: *A magyarországi cigányokról készített fotók történeti típusai és a debreceni Déri Múzeum néprajzi cigány fotografiai ábrázolásai* című alfejezet a cigányokról készített fotográfia magyarországi történetének és tipológiájának – Szuhay Péter által megalkotott – rendszerét ismerteti. Szuhay rendszere főleg a Néprajzi Múzeum 1993-as kiállításának fotografiai anyagára épült (1. típus: historizált vadember; 2. és 6. szociofotó; 3. a cigányok munkavilága; 4. a cigányábrázolások politikai törekvései; 5. propagandafotó; 7. antropológiai fotó).

Az ikonográfiai párhuzamok a rendszeres gyűjtés korszakából összesen 87 néprajzi cigány reprezentációt érintettek. A Déri Múzeum cigányokról készült néprajzi fotografiai anyagából a többi cigány reprezentáció nem helyezhető el ebben az ikonográfiai rendszerben.

A második alfejezet *A debreceni Déri Múzeum cigányokról készült fotográfiainak néprajzi típusai és tematikus összetétele* címet kapta. Itt a rendelkezésre álló Szuhay-féle fényképgyűjtemény leírásának (Néprajzi Múzeum) elemzése áll a középpontban, ami közel 317.000 felvételt őriz. A néprajzi típusalkotáshoz

a gyűjteményből mintát vettek – a véletlen kiválasztás módszerével –, így a reprezentatív minta végül 634 képből állt.

A fotográfusi technikák közül a beállítás, a megrendezés, a rekonstruálás, a sorozatképzés, az idealizálás, az archaizálás, az egzotikum és a sűrítés bizonyult meghatározó szempontnak, mely végigkövethető a gyűjtemény mintába került darabjain. A szerző ezeket a típusokat kapcsolta össze a Déri Múzeum néprajzi cigány reprezentációival, és mutatta be egyezéseiket, különbségeiket. Az alfejezetet záró 3. táblázatában ennek az utóbbi képanyagnak a tipizálását olvashatjuk, rövid összefoglaló keretben.

A harmadik alfejezet a fotográfusok által használt jelentésadó eljárásokkal foglalkozik, és olyan, hazai és helyi szinten egyaránt népszerű etnográfusok és/vagy fotográfusok nevét és munkáit említi meg, mint Béres András, Faragó István, Iváncsics Nándor, Fekete Gáborné, Varga Gyula, akik mind a debreceni Déri Múzeum elismert munkatársai voltak. A szerző megállapítása szerint a fotográfusokat és a fotografáltakat együttesen is ábrázoló képek, csoportképek arra engednek következtetni, hogy a néprajzi fényképek elkészítése időnként társadalmi és közösségi eseménnyé vált.

Az *Összegzés* állításai arra utalnak, hogy a debreceni Déri Múzeum néprajzi cigány anyagában a fotótípusok arányának alakulásában meghatározó szerepet játszott a fotográfusok és az etnográfusok individuális tudományos preferenciája, néprajzi érdeklődése.

Mindezek alapján ajánlom Berek Sándor új kötetét az olvasók figyelmébe.